

STIELZ

202

Jaargang 6 nummer 1

maart 1995

Van Welzen, handwerk in boekbinden

Koninklijk Militair Invalidenhuis blijft intact

*Jugendstil aan de Lammermarkt
Functionalisme in de Lege Werfsteeg*

**Jaarverslag
Financieel jaarverslag
STIEL 1994**

Colofon

Stielz 6e jaargang, nummer 1

Stielzaken is een kwartaaluitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden, Marelaan 55, 2341 LC Oegstgeest, tel. (071) 154470.

Jaarabonnement f 20,- voor vier nummers; losse nummers f 3,75. Donaties kunt u storten op bankrekening 13.84.43.025 of girorekening 10.39.391
ISSN 0928 - 9437

Redactie

Eric-Jan Weterings, Palestrinastraat 13huis,
1071 LC Amsterdam, tel. (020) 6648296
Paul Kop, Titus Brandsmalaan 80, 2321 CJ Leiden,
tel. (071) 765301

Foto's: Niek Bavelaar, Hugo de Grootstraat 28,
2311 XK Leiden, tel. (071) 149863 of 275001
Druk: Drukkerij Stadhuis & Stadsbouwhuis

Inhoud

Referendum Militair Invalidenhuis	3
Jaarverslag STIEL 1994	4
Vroeg functionalisme in Lege Werfsteeg	5
Financieel jaarverslag STIEL 1994	6
Van Welzen, handwerk in boekbinden	9
Pleidooi herbouw Van Nelle Pakhuis	13
"Gemeentelijke monumentencommissie is onafhankelijk"	14
Oproepen en mededelingen	15
Jugendstil winkelpand op Lammermarkt	16
Erfgoed in de media	18

Adressen bestuursleden STIEL

Ing. H.J. Budel, Buizerderf 25, 2251 MS Voorschoten,
tel. (071) 619659 (voorzitter)
Drs. H.D. Tjalsma, Marelaan 55, 2341 LC Oegstgeest,
tel. (071) 154470 (secretaris)
G. Barentsen, Maastrichtsestraat 88, 2587 Den Haag,
tel. (070) 3553729 (penningmeester)
E. Adank, Constantijn Huygenslaan 51, 2332 TS Leiden,
tel. (071) 769454 (tweede secretaris)
M. Kroef, Staalwijkstraat 15, 2313 XP Leiden,
tel. (071) 143416 (taakgroep selectie)
Dr. T. Dijs, Loevestein 41, 2352 KP Leiderdorp,
tel. (071) 891038
Mr. D.E. Krantz, Rijn- en Schiekade 15, 2311 AK Leiden,
tel. (071) 132935

Omslag: De handbinderij van Van Welzen op het
Rapenburg, ca. 1920

Foto archief J. van Welzen. Repro N. Bavelaar

Vergadering Werkgroep

De volgende vergadering van de Werkgroep Industrieel Erfgoed Leiden vindt plaats op dinsdag 21 maart 1994 om 15.45 uur in zaal 230 van het Centraal Faciliteiten Gebouw van het Witte Singel Doelen Complex van de Rijksuniversiteit Leiden (Cleveringaplaats1).

Iedereen is op deze vergadering welkom.

De agenda is als volgt:

1. Opening
2. Mededelingen
3. Kort verslag en besluitenlijst vergadering 29-11-1994 (zie elders in deze Stielz)
4. Studiedag 'Sporen van nijverheid'
5. Inventarisatie documentatie en voorwerpen STIEL
6. Stand van zaken bedreigde panden
7. Stand van zaken publicatie(s)
8. Wat verder ter tafel komt
9. Sluiting

H.D. Tjalsma
secretaris

Na afloop van deze vergadering vindt er, vanaf 17.00 uur, voor alle STIEL-donateurs en werkgroepsleden een STIEL-borrel plaats in café "Camino" in de Doelensteeg. De adreswijzel van deze Stielz bevat een consumptiebon voor deze borrel.

Kort verslag en besluitenlijst vergadering Werkgroep Industrieel Erfgoed Leiden 29 november 1994.

Bedreigde panden: Ten aanzien van de Vooruit, waar nu hard aan gewerkt wordt, bestaat het plan een gedenksteen te plaatsen, bij voorkeur in samenwerking met de Dirk van Eck Stichting. Daarin zou óók vermeld dienen te worden dat de Vooruit ooit 'Ceres' heette. Dit moet definitief in de vorm gegoten worden. T.a.v. De Meelfabriek blijft het van het grootste belang het gemeentelijk beleid nauwlettend in de gaten te houden, zoals gepresenteerd in structuurnota's e.d. In het nieuwe monumentenbeleid ligt de belangrijkste beslissingsbevoegdheid feitelijk op gemeentelijk niveau.

Winkelpuienboek: Dit zou eind 1995 gereed kunnen zijn (Weterings en Marjan de Groot).

Sociale activiteiten STIEL: Geconstateerd wordt dat het onderlinge contact der werkgroepsleden en donateurs verhoogd kan worden. Aanstaaende maart zal hiervoor een gebeurtenis georganiseerd worden (na de vergadering van 21 maart a.s., zie elders in deze Stielz).

Inventarisatie documentatie STIEL: De inventarisatie van de documentatie van STIEL is gestart. Het te gebruiken computerprogramma zal zoveel mogelijk afgestemd worden op dat van het Leidse Gemeentearchief. De verbouwing van het Gemeentearchief heeft een zekere vertragende werking.

Studiedag 'Sporen van nijverheid': Door de provinciale historici van Utrecht, Noord- en Zuid-Holland zal in het voorjaar in Leiden een studiedag over geschiedbeoefening en industrieel erfgoed georganiseerd worden. Meer hierover op pagina 18 van deze Stielz

Het referendum als wapen

Serre en tuin Koninklijk Militair Invalidenhuis behouden

De Leidse politiek is hevig in beroering door het referendum over de mogelijke sloop van een deel van het Koninklijk Militair Invalidenhuis aan de Hoge Rijndijk. Dit referendum is het eerste in Nederland dat op initiatief van burgers zal worden gehouden. De mogelijkheid een referendum aan te vragen kan een waardevol instrument vormen voor monumentenorganisaties als STIEL die zich inzetten voor het behoud van het Leidse erfgoed.

Het moge de oplettende lezer duidelijk zijn dat dit artikel werd geschreven vóórdat het referendum had plaatsgevonden.

Foto N. Bavelaar

Op 26 juli 1994 verleent de gemeente Leiden een vergunning voor de bouw van 28 woningen en een ondergrondse parkeergarage aan de achterkant van het pand Hoge Rijndijk 25, het voormalig Koninklijk Militair Invalidenhuis. Voor de bouw van deze woningen is sloop van de serre en de eetzaal van dit Invalidenhuis noodzakelijk. In augustus 1994 dient Leiden Weer Gezellig/De Groenen een verzoek in het bestemmingsplan voor deze lokatie aan een referendum te onderwerpen. Al snel wordt duidelijk dat dit door de raad zal worden afgewezen. Daarom besluit de Stichting tot Behoud van het Koninklijk Militair Invalidenhuis een handtekeningeninzameling op touw te zetten, teneinde zelf een referendumverzoek in te kunnen dienen.

De Stichting gaat de daarop volgende maanden hard aan het werk en slaagt erin de benodigde handtekeningen te verzamelen. In december 1994 besluiten het college en de raad daarom de referendumaanvraag te honoreren. De volksraadpleging zal gelijktijdig met de verkiezingen voor de Provinciale Staten op 8 maart 1995 worden gehouden. Dit referendum is het eerste in Nederland dat door burgerinitiatief tot stand is gekomen.

Gemeentemonument

Na de slag bij Waterloo in 1815 bestaat behoefte aan voorzieningen voor invalide militairen. Leiden komt hieraan tegemoet en geeft het vroegere armen- en wezenhuis aan de Middelweg vrij voor de opvang van militairen. Rond 1900 verkeert dit pand in dusdanige staat dat moet

worden uitgezien naar een nieuw gebouw. De gemeente Leiden stelt daarop een stukje grond aan de Hoge Rijndijk ter beschikking, waar een nieuw opvanghuis zal verrijzen. In 1913 wordt daar het Koninklijk Militair Invalidenhuis gebouwd naar een ontwerp van de architect C.B. Posthumus Meyjes. De groep invalide en gepensioneerde militairen neemt in de daarop volgende jaren in omvang af. In 1935 wordt daarom besloten deze mensen in Bronbeek onder te brengen. In datzelfde jaar wordt het pand aan de Hoge Rijndijk in gebruik genomen door een groothandel in sanitair.

In 1988 wordt het Koninklijk Militair Invalidenhuis op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatst. De groothandel in sanitair heeft het gebouw dan inmiddels niet meer in gebruik. Een jaar later, in juni 1989, koopt een projectontwikkelaar het gebouw op. Deze komt met de gemeente een bouwplan overeen dat voorziet in de restauratie van het voorstuk van het invalidenhuis en de bouw van 28 koopwoningen in de tuin achter het pand. Hiertoe dient de laagbouw van het invalidenhuis, bestaande uit een serre en een eetzaal, te worden gesloopt. Daarnaast zal een aantal monumentale bomen het veld moeten ruimen voor de nieuwbouw. Tegenstanders van deze plannen richten in 1991 de Stichting tot Behoud van het Koninklijk Militair Invalidenhuis op.

In de hierop volgende jaren verleent de gemeente het bouwbedrijf de vereiste sloop- en bouwvergunningen. Tegen de vergunning voor het slopen van de eetzaal en de serre van het invalidenhuis tekent onder meer de Stichting

(lees verder op pagina 8)

Jaarverslag 1994 Stichting Industrieel Erfgoed Leiden

Bestuur en leden

Op 31 december 1994 waren er 165 donateurs (eind 1993: 151 donateurs), waaronder een aantal bedrijfsdonateurs. De werkgroep telde op datzelfde moment 53 leden (tegen 51 eind 1993). Enkele werkgroepsleden zijn ook donateur. Deze cijfers bevestigen een trend, die vorig jaar ook al geconstateerd kon worden: het aantal werkgroepsleden is min of meer stabiel, terwijl het aantal donateurs voortdurend stijgt.

Het dagelijks bestuur van STIEL had in 1994 als voorzitter H.J. Budel, als secretaris H.D. Tjalsma, en als penningmeester tot 19 februari 1994 mevrouw E. Lels en vanaf 19 februari 1994 de heer G. Barentsen. Voorzitter, secretaris en penningmeester fungeren tevens als dagelijks bestuur van de *Werkgroep Industrieel Erfgoed Leiden*. Overige leden van het stichtingsbestuur waren in 1994 mevr. M.E. Smidt-Adank, T. Dijs en D.E. Krantz en mevr. M. Kroef. Mevrouw Lels legde haar functie, en bestuurszetel, neer wegens studieverplichtingen. Het bestuur prijst zich gelukkig de heer Barentsen, die op dit terrein grote ervaring heeft, bereid te hebben gevonden haar op te volgen. G.W. Ditz heeft op 22 maart 1994 het stichtingsbestuur verlaten. Zijn plaats in het stichtingsbestuur is vanaf die datum ingenomen door Marja Kroef.

Het stichtingsbestuur heeft in 1994 twee keer vergaderd: op 19 februari en op 22 maart. De eerste vergadering was nodig vanwege de wisseling van penningmeester, in de tweede vergadering werd het financiële jaarverslag over 1993 goedgekeurd alsmede de begroting voor 1994. De werkgroep vergaderde in 1994 vier keer, afwisselend in het Gulden Vlies, het Leidse Gemeentearchief en, in de zomer een keer, in de Meelfabriek.

Vertegenwoordigingen

Als opvolger van Ditz is Dr. T. Dijs de vaste vertegenwoordiger van STIEL in het Algemeen Bestuur van de landelijke organisatie *Federatie Industrieel Erfgoed Nederland* (FIEN) geworden. Dijs is daarnaast ook de officiële vertegenwoordiger van de historische vereniging *OudLeiden* in het bestuur van STIEL. A. Thomassen vertegenwoordigt STIEL als adviserend lid in het bestuur van de *Stichting Houtzaagmolen De Heesterboom*. Budel vertegenwoordigt STIEL in het OCEL (*Overleg Cultureel Erfgoed Leiden*). Tevens participeert STIEL, samen met de Stichting Leids Historisch Museum en de Stichting Vrij Kunstzinnig Centrum "De Zonneboom" in STAL (*Stichting Levend Ambacht Leiden*).

Taakgroep Selectie

De *taakgroep selectie* heeft in 1994 een aantal objecten nader bekeken. Het advies van de taakgroep om het Sijthoff-complex aan de Doezastraat voor te dragen tot plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst is door de gemeentelijke monumentencommissie overgenomen. Dat

laatste geldt ook voor het pand Lange Mare 60 (pakhuis, tegenwoordig de Koekop) en Morsstraat 2-4 (Jugendstil-winkel in ijzerwaren, nu "The Printer"). De laatste aanvraag is nog in behandeling. Niet overgenomen door de monumentencommissie werd het advies tot plaatsing van de voormalige textielfabriek aan de Hazewindsteeg 1/Caecilastraat 24. Géén aanvraag werd, na onderzoek, ingediend voor: Nieuwe Rijn 19 (Restaurant "De Koornbrug") en Herengracht 34 (dit bleek al een monument te zijn). Eind 1993 waren bij de taakgroep nog in behandeling de panden Botermarkt 3, Lammermarkt 1-5, Lege Werfsteeg 10, Kaasmarkt 6, Kort Rapenburg 18 en Van der Werfstraat 25.

Van de in het vorige jaarverslag vermelde objecten kan gemeld worden dat het Slachthuis-complex in zijn geheel voor plaatsing is voorgedragen door de monumentencommissie.

Eind 1994 bestond de taakgroep uit Marja Kroef (voorzitter), Piet de Baar, Bertine Jongerius (waarnemend secretaris), Robert Mulders, Walter Salzmänn, Reinier Verbeek en Erwin Wegenaar. Günther Ditz legde in 1994, naast zijn andere bestuursfuncties, ook zijn functie van secretaris van de taakgroep neer. Hij heeft deze functie vanaf het begin vervuld en ook bij de daaraan voorafgaande inventarisatiewerkzaamheden zeer veel werk voor STIEL verricht. Jaap Jacobs was in de loop van 1994 ook gedwongen uit de taakgroep te treden wegens verblijf in de Verenigde Staten. In de loop van het jaar heeft de taakgroep enkele nieuwe leden gekregen, waardoor de lacune die dreigde te ontstaan op het terrein van historisch (archief-)onderzoek weer opgevuld is.

Inventarisatie en documentatie

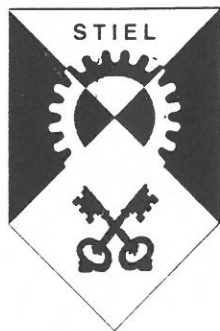
In 1994 is op verschillende fronten gewerkt aan de documentatie en inventarisatie van materiaal, dat STIEL in de loop der tijd gekregen heeft. Op het gebied van de *materiële voorwerpen* is door de heer Yperlaan en mevr. Schrama inventariserend werk verricht. Onder leiding van mevr. Frijns is begonnen met het opzetten van een documentatiesysteem voor de al tamelijk uitgebreide foto-collectie van STIEL en, in tweede instantie, ander documentatiemateriaal, zoals rapporten.

Externe activiteiten

In de maand februari werd in het Kunsthistorisch Instituut van de Leidse Universiteit de tentoonstelling *Adieu Parmentier* geprolonged. Deze tentoonstelling over de geschiedenis en de sloop van het Parmentiercomplex was eerder, in het najaar van 1993, in de Centrale Bibliotheek van Leiden te zien geweest. De tentoonstelling was ingericht met behulp van medewerkers en studenten van het Kunsthistorisch Instituut.

Ook op de jaarlijkse Open Monumentendag (én Leidse Uitdag) op 10 september was STIEL weer present.

(lees verder op pagina 6)

Taakgroep selectie wil pakhuis behouden

Lege Werfsteeg 10 gaaf voorbeeld van vroeg functionalisme

De taakgroep selectie heeft het pakhuis aan de Lege Werfsteeg 10 aan het begin van dit jaar voorgedragen voor plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst. Het in 1909 gebouwde pand is volgens taakgroepsleden Bertine Jongerius en Piet de Baar 'een karakteristiek voorbeeld van vroeg functionalisme.' "Een gaaf bewaard pakhuis in deze stijl is zeer zeldzaam in Leiden."

Bouwkundige beschrijving

Het pand aan de Lege Werfsteeg 10 is begin deze eeuw gebouwd als pakhuis. In 1909 vond zeer grondige verbouwing of nieuwbouw plaats; de gevel en de kap zijn in elk geval uit dat jaar. De bouwstijl is te plaatsen in het begin van het functionalisme; het is een duidelijke overgangsstijl met nog ornamenten in de kozijnen en het metselwerk.

De symmetrische bakstenen gevel is opgetrokken in kruisverband, en wordt aan beide zijden afgesloten door pilasters die in hetzelfde vlak liggen als het metselwerk boven de muizetanden bovenaan de gevel.

De begane grond heeft een uitgemetselde plint met vormbakstenen. Onder twee vensters zitten natuurstenen onderdorpels; erboven stalen lateien met rozetten. Boven de lateien zijn de vensterbogen duidelijk zichtbaar. De kozijnen zijn van geprofileerd, geschaafd hout. Tegenwoordig hebben de kozijnen op de begane grond grote vensters, vroeger zijn ze van eenzelfde opbouw geweest als de kozijnen en ramen op de eerste verdieping, met dezelfde ornamenten. De ingang tot het pand bestaat uit twee identieke deuren en een bovenlicht. Opvallend is de nog originele geglazuurde brievenbus aan de rechterzijde van de gevel.

Bij alle venster-openingen op de begane grond en op de eerste verdieping bestaat het verticale metselwerk uit vormbakstenen. Tussen de eerste en tweede verdieping is een waterslag van ongeglazuurde onderdorpelsteen aangebracht. De tweede verdieping wordt verlevendigd door drie vensters; de buitenste twee zijn in drie traveeën verdeeld en de middelste in twee. De ramen hebben aan de boven- en onderzijde een rand gekleurd glas in roedeverdeling. De kozijnen bestaan uit bewerkte houtstijlen en bovenregel. Ook deze vensters hebben natuurstenen onderdorpels; erboven zitten stalen lateien met rozetten. Boven de lateien zijn in het metselwerk rondbogen aangebracht.

De gevel wordt aan de bovenzijde afgesloten door muizetanden en natuurstenen elementen, en een geprofileerde daklijst. Op het dak verheft zich een dakkapel met een soortgelijke raamindeling als de ramen op de eerste verdieping.

Geschiedenis

Het pand Lege Werfsteeg 10, vroeger Leegewerfsteeg of Kraaijenvangerstraat (Wijk 6 nr. 599, in buurt 22) is een samentrekking van de vroegere nummers 8 en 10. In april 1909 werd nummer 8 officieel opgeheven. De panden 6, 8 en 10 moeten uiterlijk in 1908 in bezit gekomen zijn van F.M.A. Pieck, "manufacturier", die woonde op Hooigracht 67, en zijn (verkoop-)magazijn had op de Haarlemmerstraat 230, 263 en 265. De panden Lege Werfsteeg 2 en 4 gebruikte hij als pakhuis. Pieck breidde

Foto G. Ditz

zodanig uit dat uiteindelijk de nummers 2 tot en met 10 van hem waren. Hij had een confectie-fabriek en dreef een groot- en kleinhandel. Op 6 mei 1922 werd zijn bedrijf opgeheven.

Over de bouw van Lege Werfsteeg 10 en over het latere gebruik hebben wij geen informatie kunnen vinden.

Waardering

Lege Werfsteeg 10 is een karakteristiek voorbeeld van vroeg functionalisme. De gevel is stijlvol uitgevoerd. Het is heel bijzonder dat een dergelijk pand in een zijstraat van de Haarlemmerstraat werd gebouwd. Een gaaf bewaard pakhuis in deze stijl is zeer zeldzaam in Leiden. Het pand is in redelijk staat van onderhoud, en de architectuur is in oorspronkelijke staat behouden gebleven. Op het ogenblik wordt het pand als opslagplaats gebruikt.

Bertine Jongerius & Piet de Baar
taakgroep selectie

Jaarrekeningen over 1993 en 1994 en begroting 1995

	1993		1994		1995
	begroting	werkelijk	begroting	werkelijk	begroting
Baten					
Subsidies	f 500,-	f 500,-	f 500,-	f 500,-	f 500,-
Film	12.000,-	-,-	-,-	-,-	-,-
Donaties	4.250,-	4.746,25	5.250,-	6.153,44	6.300,-
“ vorig jaar	-,-	-,-	-,-	150,-	-,-
Overige	1.400,-	2.393,90	1.200,-	869,53	500,-
	18.150,-	7.640,15	6.950,-	7.672,97	6.800,-
Nadelig saldo	1.250,-	613,80	650,-	-,-	-,-
	19.400,-	8.253,95	7.600,-	7.672,97	6.800,-
=====					
Lasten					
Secretariaat	f 700,-	f 868,09	f 800,-	f 525,27	f 750,-
Stielz	2.500,-	2.503,31	2.600,-	2.879,27	3.200,-
Inventarisatie en Onderzoek	1.000,-	711,22	1.000,-	339,60	1.000,-
Publiciteit en Informatie	1.200,-	1.204,41	1.200,-	833,05	1.350,-
Tentoonstelling	1.000,-	1.609,61	1.000,-	42,-	-,-
Film	12.000,-	-,-	-,-	-,-	-,-
Lustrum	-,-	429,46	-,-	-,-	-,-
Overige	1.000,-	927,85	1.000,-	440,46	500,-
	19.400,-	8.253,95	7.600,-	5.059,65	6.800,-
Voordelig saldo	-,-	-,-	-,-	2.613,32	-,-
	19.400,-	8.253,95	7.600,-	7.672,97	6.800,-
=====					

Balans 1993 en 1994

	31-12-'93	31-12-'94		31-12-'93	31-12-'94
Activa			Passiva		
Liquide middelen:			Vermogen	f 6.213,02	f 8.826,50
Rek.crt. Rabobank	f 319,55	f 260,74			
“ “ Postbank	2.922,84	4.769,17			
Giro-plus “	3.770,27	3.921,19			
Debiteuren	585,-	43,90	Crediteuren	1.384,64	168,50
	7.597,66	8.995,-		7.597,66	8.995,-
=====		=====	=====		=====

In de stand van STIEL meldden zich diverse donateurs aan. Speelt de Leidse Uitdag zich op en rond de Pieterskerk af, in het kader van de Open Monumentendag zijn er altijd tal van interessante monumenten elders in de stad te bezichtigen. Dit jaar waren door STIEL, in samenwerking met STAL, de ambachtelijke smederij aan de Oude Varkensmarkt en de schoenmakerij in de Bakkersteeg opengesteld.

Behoudsactiviteiten

De Meelfabriek “De Sleutels”, nog steeds één van de belangrijkste industriële monumenten van Leiden, kwam in 1994 weer meer in de openbare belangstelling. Dat kwam vooral door een bezoek aan de Meelfabriek van de burgemeester (in het nieuwe college verantwoordelijk voor de monumentenzorg) en wethouder Van Rij (ruimtelijke ordening). Bij dit bezoek, op 27 juni 1994, waren verder ook vertegenwoordigers van het landelijke projectbureau op het gebied van het industrieel erfgoed (PIE: prof. Oosterhoff en H. de Boer) aanwezig, alsmede enige Leidse architecten (Veldman, Van Dijk, Verbeek). Behalve uitgesproken belangstelling en sympathie van de kant van de stadsbestuurders kwamen er niet direct concrete toezeggingen uit. Het gemeentebestuur neemt in overweging een marktonderzoek voor hergebruik te laten verrichten, waarbij stedenbouwkundige en economische aspecten in ogenschouw worden genomen. In het kort daarna gepubliceerde *Voor-ontwerp-structuurplan 'Boomgaard van kennis'* wordt echter gesproken van de uitbreiding van ‘cultuurgroen’ op de plaats van de meelfabriek.

Wisselend nieuws kwam er in 1994 van de twee (!) houtzaagmolens die binnen de gemeente Leiden staan. De ene, *De Heesterboom* aan de Haagweg, werd na een lange en grondige restauratie op 15 april weer feestelijk opgesteld. Rond de andere, *De Herder* aan de Haarlemmerweg, deden zich moeilijkheden voor doordat de gemeente een ingrijpende verbouwing goedkeurde waarbij de molen door verwijdering van het gehele zaagwerk feitelijk in

een woonhuis zou worden omgebouwd. Zowel de ‘Hollandsche Molen’ als de provincie Zuid-Holland tekenden hiertegen bezwaar aan, waardoor de verbouwing in het najaar van 1994 geheel stil kwam te liggen.

In Leiderdorp kon door inspanning van vooral de plaatselijke verenigingen de karakteristieke *Doesbrug* grotendeels in oude staat behouden blijven.

Contacten met de gemeentepolitiek

STIEL is zich in 1994 op wat systematischer wijze met de Leidse gemeentepolitiek gaan bemoeien, niet alleen maar in het kader van gerichte behoudsacties. In april is aan alle gemeenteraadsleden, waaronder vele nieuwe, een informatiepakket gestuurd. Verder zal Roel Schreinemachers de komende periode het gedrag van de raadsleden volgen wat betreft hun opstelling ten opzichte van het industrieel erfgoed en hen daar zo nodig ook op aanspreken. In het Stielz-nummer van maart 1994 is een uitgebreid artikel van hem verschenen waarin de programma's van de verschillende politieke partijen op dit punt met elkaar zijn vergeleken.

Stielz

Stielz is in 1994 weer vier maal verschenen. Een eervolle onderscheiding kreeg eindredacteur Eric-Jan Weterings eind maart in de vorm van de *Oud Leidenprijs*, die hij kreeg uitgereikt voor zijn artikel ‘Firma Gebroeders Pel, Fabriek van Suikerwerken, Vruchtenpatés & Limonadesiropen (1900-1965)’ in Stielz van september 1993. Van de langere artikelen in 1994 kunnen genoemd worden: ‘Theo Pet (huishoudelijke artikelen)’, ‘De Landbouw’, ‘Leidse merkloden’, ‘Parley Wolspinnerij’ en ‘Banketbakker Boogaards’. Mede door de inzet van Paul Kop, “huisfotograaf” Niek Bavelaar en de heer Ravensbergen (distributie) heeft Stielz zich een duidelijke plaats in de Leidse historische publicitaire wereld verworven.

H.D. Tjalsma
secretaris

Financieel Jaarverslag 1994 STIEL

Allereerst een woordje vooraf.

Tot nu toe werden de jaarrekeningen opgemaakt op grond van de ontvangsten en uitgaven die in het betreffende jaar hadden plaatsgehad. Betalingen ná 31 december die nog betrekking hadden op het afgesloten jaar kwamen dan op de jaarrekening van het volgende jaar terecht. Het zal duidelijk zijn dat hierdoor geen juist beeld van de werkelijke situatie ontstond en dat een vergelijking van de totaalcijfers met die op de begroting (het ‘budget’) tot verkeerde conclusies kon leiden.

Daarom worden van nu af aan, d.w.z. met ingang van de jaarrekening 1994, de bij het afsluiten van het boekjaar al wel bekende maar nog niet verrichte betalingen (de zg. debiteuren en crediteuren) zoveel mogelijk in de betrokken jaarrekeningen verwerkt. Om een goede vergelijking met het vorige jaar mogelijk te maken is de reeds gepubliceerde jaarrekening 1993 (zie Stielz maart 1994) op overeenkomstige wijze gerectificeerd en publiceren we de beide rekeningen gecombineerd.

Financieel gesproken valt over 1994 weinig spectaculairs te melden. De cijfers spreken o.i. voor zichzelf.

De donaties vertoonden een verheugende stijging. Inclusief de bedrijfsdonateurs hadden wij per eind december 165 donateurs, waarvan bij het afsluiten van de boeken 135 oftewel ruim 80% hun donatie hadden geschonken. Wij hopen en vertrouwen dat diegenen die de toegezonden acceptgiro nog oningevuld thuis hebben liggen deze alsnog zullen honoreren.

Hadden we in 1993 nog een belangrijk bedrag aan 'overige baten' vanwege de opbrengst van verkochte boeken, dit jaar werd het grootste deel gevormd door ontvangst van de Bond Heemschut van in totaal f 595,-, zijnde het honorarium voor twee artikelen van de hand van redacteur Eric-Jan Weterings. Deze heeft dit bedrag genereus aan STIEL geschonken met het verzoek het te gebruiken voor de financiering van mogelijke bijzondere uitgaven t.b.v. Stielz in 1995.

Begroting 1995

Gezien de stijgende lijn in de donaties is voor het nieuwe jaar wederom een iets hoger bedrag geraamd. De post 'Stielz' heeft voor 1995 wat meer ruimte gekregen als gevolg van de bovengenoemde schenking van Eric-Jan Weterings.

Voor 'Inventarisatie en Onderzoek' werd wederom f 1.000,- opgenomen, weliswaar hoger dan de werkelijke uitgaven voor vorige jaren, doch er moet dit jaar rekening worden gehouden met de te verwachten kosten van het opknappen van de lampenpittenmachine, afkomstig uit de fabriek van Van 't Hooft aan de Oude Rijn. Voor de post 'Publiciteit en Informatie' wordt t.o.v. vorige jaren eveneens een iets hoger bedrag voorzien. In dit verband kan vermeld worden dat er naar gestreefd wordt in 1995 een Commissie van Bijstand en Advies in het leven te roepen.

Al met al kan met genoegen geconstateerd worden dat de vermogenspositie zich gezond ontwikkeld heeft en dat de liquide middelen een solide basis opleveren voor het creëren van nieuwe activiteiten. Suggesties in die richting uit taak- en werkgroep zullen vanzelfsprekend met belangstelling worden tegemoetgezien en bestudeerd.

G.J. Barentsen
penningmeester

(Koninklijk Militair Invalidenhuis: vervolg van pagina 2)

bezwaar aan. De ingediende bezwaarschriften worden op 24 mei 1994 ongegrond verklaard. De verleende sloopvergunning is daarmee onherroepelijk. Kort daarna, op 26 juli 1994, verstrekt de gemeente de benodigde bouwvergunning.

Burgerinitiatief

De Leidse referendumverordening biedt burgers de mogelijkheid een raadplegend referendum aan te vragen. Een verzoek om een raadplegend referendum te houden kan worden gedaan door een aantal Leidse kiesgerechtigden dat tenminste even groot is als de kiesdeler van de laatste gemeenteraadsverkiezingen, in dit geval ongeveer 1500. Bepaalde onderwerpen kunnen niet in een referendum aan de orde worden gesteld, zoals bijvoorbeeld de gemeentebegroting en individuele kwesties als benoemingen en ontslagen. Als het college van burgemeester en wethouders het voorlopige verzoek heeft goedgekeurd, kunnen de aanvragers van het referendum een definitief verzoek indienen bij de gemeenteraad. Dit moet worden ondersteund door een aantal kiesgerechtigden dat tenminste gelijk is aan driemaal de kiesdrempel (4500).

Deze mogelijkheid op burgerinitiatief een referendum aan te vragen is van groot belang in de strijd voor het behoud van monumenten. Het aanstaande referendum toont dit duidelijk aan. Het referendum betekent een extra wapen naast bezwaarschriftprocedures en dergelijke. De inzetbaarheid van dit middel zal echter van geval tot geval verschillen. Wie de discussie over de monumentale waarde van de Meelfabriek heeft gevolgd, zal begrijpen dat het referendum een risicovol middel zal zijn in de strijd om het behoud van de fabriek. De meningen zijn zozeer verdeeld dat niet te voorspellen is of een meerderheid te vinden zou zijn voor de bescherming van dit belangrijke

stukje Leids erfgoed.

Roel Schreinemachers

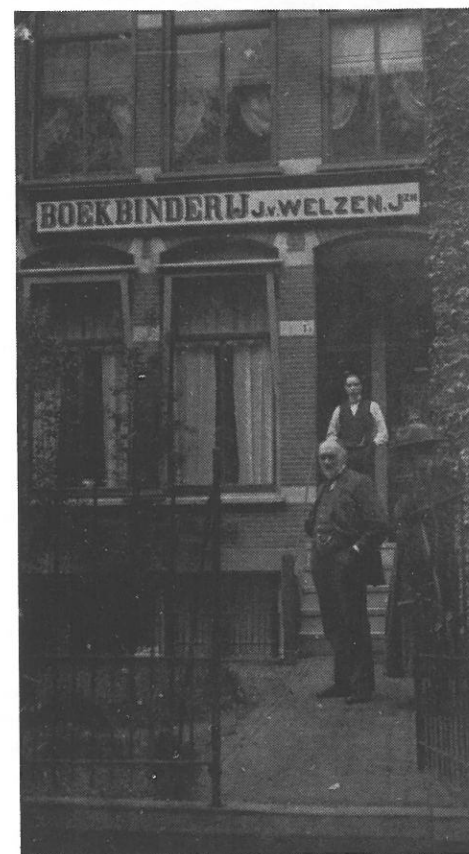
Uitslag referendum verrast voor- en tegenstanders

Het referendum over het bestemmingsplan Hoge Rijndijk leverde een duidelijke overwinning op voor de Stichting tot Behoud van het Koninklijk Militair Invalidenhuis. Van de kiesgerechtigde Leidenaren nam 49% deel aan het referendum; 42% stemde vóór en 58% tegen wijziging van het bestemmingsplan waarmee het appartementenplan van de baan is. Zowel de gemeente als projectontwikkelaar Van der Plas toonden zich teleurgesteld maar zeiden de uitslag te respecteren. Overigens is nog niet zeker of de schadevergoeding van 2,5 miljoen gulden, die de gemeente volgens een onafhankelijk taxateur bij het niet doorgaan van het bouwplan aan Vander Plas verschuldigd is, ook daadwerkelijk wordt betaald. Er gaan stemmen op om de bouwer een andere locatie te 'geven' zodat een extra bezuiniging op de gemeentebegroting vooralsnog zou kunnen worden afgewend. Daarnaast heeft de Stichting tot Behoud van het Koninklijk Militair Invalidenhuis laten weten haar juridische strijd voort te zetten om zo te proberen 'geld voor de gemeente te verdienen'. Dat zou het geval kunnen zijn als de rechter de bouwvergunning van de projectontwikkelaar nietig zou verklaren. De schadeclaim zou dan komen te vervallen. Een woordvoerder van de gemeente meende evenwel dat een rechterlijke uitspraak aan de schadevergoeding niets afdoet omdat het een overeenkomst tussen de gemeente en de projectontwikkelaar betreft.

Pk / LD

Boekbinder Van Welzen laatste der Mohicanen

Een opvolger in de zaak? Eigenlijk vindt hij het maar een rare vraag. „Het is onmogelijk om nog iets te verdienen in mijn vak. Net als koperslagers en een heleboel andere ambachtelijke beroepen zal het echte handbinden binnenkort verdwijnen.” Aan het woord is J. van Welzen, de laatste telg uit een Leids drukkers- en boekbindersgeslacht dat haar bedrijf sinds 1875 aan het Rapenburg uitoefent. „Ik hoop de 60 jaar in de zaak nog te halen. Dan bestaat de handbinderij 125 jaar. En dan is het afgelopen met handbinden in Leiden. Ik ben de laatste.”

Waarschijnlijk gaat de historie van de firma Van Welzen zo'n 200 jaar terug, toen voorgaande generaties in Leiden actief waren als steendrukkers. Daarover is echter weinig meer bekend. „Ik heb er alleen mijn vader en grootvader over horen vertellen,” zegt J. van Welzen. „Verder heb ik er nooit iets over kunnen vinden.” Van de bedrijfshistorie sinds 1875 is hij echter wel goed op de hoogte. Dat jaar werd de boekbinderij formeel opgericht.

De nu 73-jarige Van Welzen kwam in 1939 bij zijn vader in de zaak. Naast de handbinderij in het 450 jaar oude pand

Foto boven: De machinale binderij, gevestigd in het souterrain van het pand Jan van Houtkade 13 (nu 25). Aan de achterzijde van dit pand stonden in de Hoefstraat pakhuizen. In deze binderij werden vooral schoolboekjes gemaakt, onder meer voor de bekende Bussumse uitgever Van Dishoeck. De man onderaan is J. van Welzen Jzn., de grootvader van de huidige binder. Hij bezat ook een steendrukkerij op het Rapenburg, waar nu de handbinderij is gevestigd. De man op de achtergrond is oom D.J. van Welzen, die de zaak voortzette met de vader van de huidige eigenaar. De foto werd vermoedelijk in de jaren twintig gemaakt. (Foto archief J. van Welzen. Repro N. Bavelaar)

Foto rechts: De werkplaats aan het Rapenburg 92 was aanvankelijk op de eerste verdieping gevestigd, maar verhuisde in 1969 naar de begane grond. Een paar jaar later ging Van Welzen boven zijn binderij wonen. „We hebben in '69 de zaak beneden uitgegraven en toen bleek er een hele verdieping onder het huis te zitten. Er kwam een tussenmuur tevoorschijn, waarop in Delftsblauw een soort zeeslag stond afgebeeld. Onder invloed van de lucht was die binnen een paar dagen verdwenen.” (Foto N. Bavelaar)

op het Rapenburg bezat hij een machinale binderij aan de Jan van Houtkade. Toen de volgende generatie aan het einde van de jaren zestig de zaak overnam sloot Van Welzen die laatste vestiging. „Het machinale werk ligt mij niet. Ik heb me altijd beperkt tot handbinden. Dan heb je tenminste het gevoel dat je iets maakt.”

In de jaren voor de Tweede Wereldoorlog had de binderij 16 mensen in dienst. Alleen al in de Leidse binnenstad waren in die jaren 8 handbinderijen gevestigd, herinnert Van Welzen zich. „Daar hadden we trouwens weinig contact mee. Het handbinden werd al wat minder in die jaren, zowel wat de vraag als wat de afwerking betreft. Wij leverden nog steeds vakwerk en de collega's verklaarden ons voor zot dat we het zo 'duur' deden.”

De universiteit was in die jaren de voornaamste opdrachtgever en zou dat tot ver na de oorlog blijven. Voor de universiteit bonden we veel tijdschriften in en later kwam er meer restauratiewerk van oude boeken bij. Erg leuk waren ook de bijzondere dingen die ik maakte, zoals luxe dozen voor de vrouw van een professor bijvoorbeeld en boeken voor de prinsessen. Toen die nog klein waren in de jaren na de oorlog, kregen ze elk jaar een sprookjesboek cadeau van de VVSL en dat bond ik in.”

Ook het Academisch ziekenhuis was vroeger een goede klant. „Daar heb ik veel registers met patiëntengegevens voor gemaakt. Enorme boeken waren dat, met zogenaamde springruggen. Dat was een rug die kon veren. Als je het

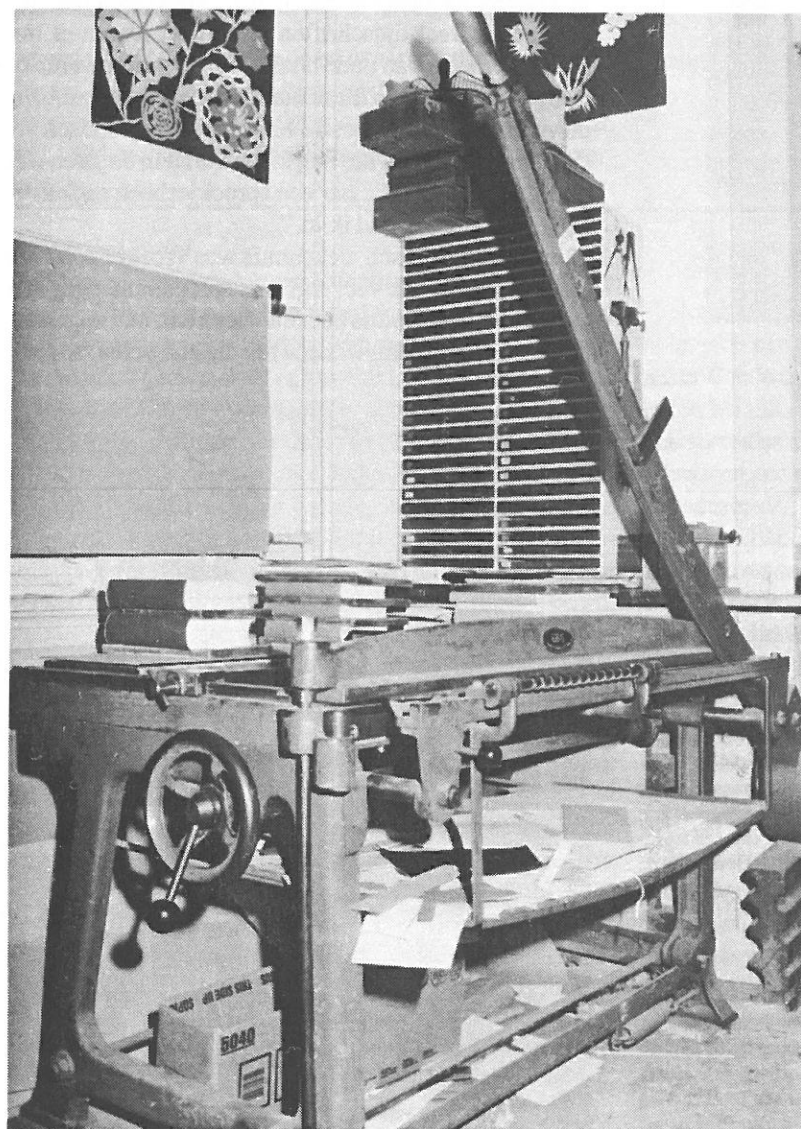
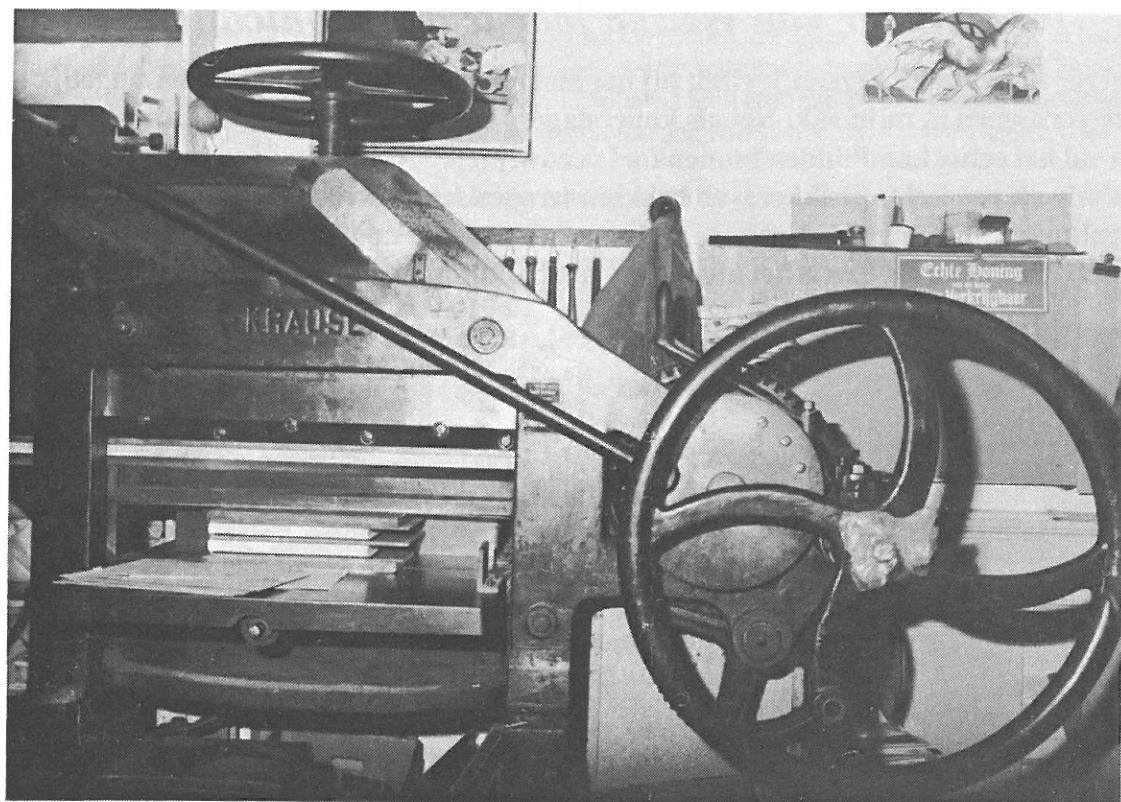

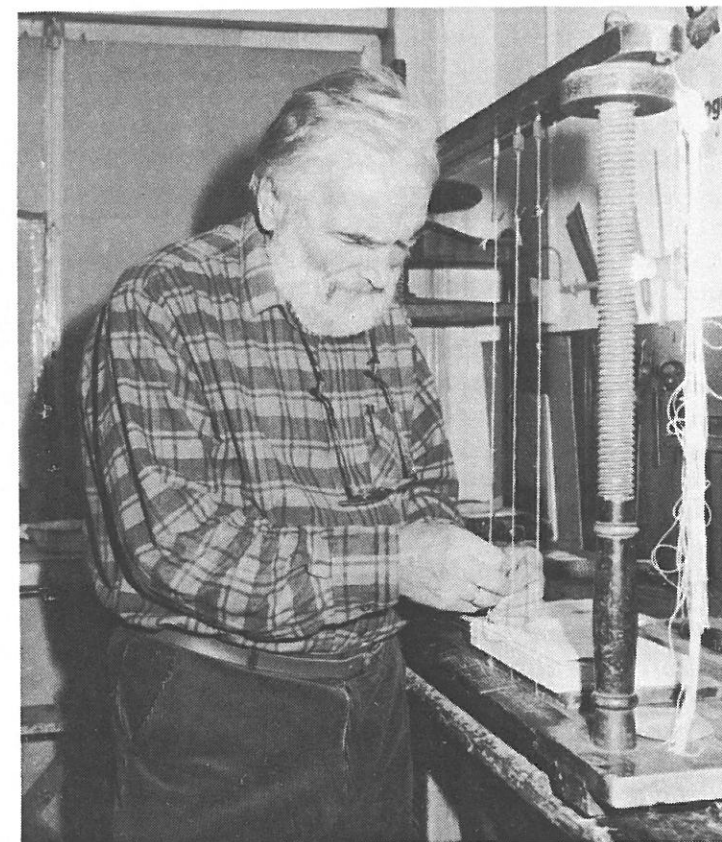
Foto boven: Deze gietijzeren snijmachine werd in 1875 aangeschaft. Mogelijk is de machine ouder, want 'vroeger werd zo'n apparaat eerst tien jaar buiten gezet, om uit te werken,' zegt Van Welzen. Hij gebruikt de machine nog dagelijks. Met het grote wiel (rechts op de foto) laat hij het mes zakken. De te snijden boeken worden met de degel (een plaat) vastgezet, die op haar beurt weer met het bovenste wiel wordt bediend. Ondanks acrobatische toeren kreeg de fotograaf de machine niet geheel in beeld, omdat deze in een smal vertrek staat.

Foto onder: De bordschaar wordt gebruikt om enkele vellen tegelijk af te snijden. Om grote pakken te snijden wordt de machine op de bovenste foto gebruikt. Deze bordschaar is ongeveer 45 jaar oud en wordt nog regelmatig gebruikt. Van Welzen: „Het is haast onbetaalbaar om boekbinden als liefhebberij te doen, want een eenvoudige snijmachine kost al gauw 10.000 gulden. Wat je overhoudt zijn hobbyclubs die een oud machientje kopen, maar wat mensen daar maken kun je geen vakwerk noemen.”

Foto boven: Deze naaibank is ongeveer een eeuw oud, schat Van Welzen. „Ik heb nog oudere exemplaren staan, maar die zijn uitgesleten. Daar kan ik dus niet meer professioneel op werken. Ik denk dat ik een van de laatsten ben die dit instrument nog gebruikt, want het is erg arbeidsintensief. Het werkt heel simpel: je legt een boek op de bank en als je klaar bent hecht je het af en kan het volgende boek er op. Het grote voordeel is dat je niet steeds opnieuw hoeft op te spannen.”

Foto onder: Van Welzen demonstreert op deze foto hoe hij met een vergulthaak letters op de rug van een boek aanbrengt. „Ik zet de letters vast in een ijzeren haak, verwarm dat geheel en druk vervolgens af met 21,5 karaats bladgoud. Hoe warm het moet worden kan ik niet zeggen, dat is echt gevoelswerk. Eerst moet je trouwens even 'blind' drukken, zodat je ziet wat je doet. Als je ook maar een beetje zwenkt is de afdruk onregelmatig en de kunst is juist om overal een gelijke diepte te hebben.” „Ik heb ooit voor 1000 gulden een elektrische vergulthaak gekocht, maar die heb ik snel weer weggedaan. Er zat wel een thermostaat op, maar daar klopte geen moer van. En dat snoer was ik niet gewend, dat zat alleen maar in de weg.”

Foto's Niek Bavelaar

Bij de voorpaginafoto:

De handbinderij op het Rapenburg, waar het 'luxe' werk werd gedaan voor de universiteit, zoals het inbinden van jaargangen wetenschappelijke tijdschriften. Verder werd in deze werkplaats restauratiewerk gedaan. Rechts vooraan op deze rond 1920 genomen foto staat M. van Welzen, de vader van de huidige eigenaar. „De meisjes zaten op de eerste etage van het pand aan lange tafels te werken,” herinnert hij zich. Toen hij in de jaren zestig de binderij overnam waren er nog maar enkele personeelsleden. De laatste jaren werkt Van Welzen alleen. „Dat is wel zo prettig. Ik kan me nu helemaal op het binden concentreren.”

'HET DAGELIJKS NIEUWS'

In de Tweede Wereldoorlog werd in de binderij op de Jan van Houtkade de illegale krant 'Het Dagelijks Nieuws' gemaakt. Een eerste gestencild bericht verscheen op 9 juni 1943, in een oplage van enkele tientallen exemplaren. Van Welzen: „Het begon met een paar familieleden die dat voor de lol deden, maar het project werd steeds groter. Een paar honderd mensen waren er bij betrokken, het was het een organisatie waar je naar van werd. Op een gegeven moment was er een luisterpost die berichten van de geallieerde radio opving en in de krant zette. Daar was onder andere de latere minister Korthals bij betrokken.”

Vanaf januari 1945 bereikte de krant een oplage van 10.000 exemplaren, die tot in Katwijk werden bezorgd. In de binderij op het Rapenburg werden leesportefeuilles samengesteld van verschillende illegale kranten, die ook in de regio werden verspreid. De distributie was niet zonder gevaar, want collaborateurs lagen overal op de loer. Van Welzen: „Vooral de Doezastraat bij de Jan van Houtkade was gevaarlijk want daar zaten een heleboel foute middenstanders. Die straat stond dan ook bekend als de Hülterstrasse.”

De Gestapo en de SD kwamen herhaaldelijk bij de twee binderijen op bezoek, maar deze Duitse politiediensten hebben nooit wat kunnen vinden. Ook de Landwacht viel een keer binnen aan de Jan van Houtkade, om boeken weg te halen die in opdracht van het aan de universiteit verbonden Instituut voor het Nabije Oosten gebonden moesten worden. „Ze vonden dat dat Joodse rommel was. Wij vonden het best en hebben ze alles laten meenemen. Daarna heb ik burgemeester van Steveninck gebeld, een NSB-er. Die boeken moesten in zijn opdracht worden gebonden, want hij was beschermheer of zoiets van dat instituut. Korte tijd later hadden we ze weer terug.”

Papierschaarste was een ander probleem waar de uitgevers van de illegale krant mee te kampen hadden. Ook daarvoor werd een creatieve oplossing bedacht. „Op een gegeven moment hebben we gewoon papier van de Duitsers gejat,” herinnert Van Welzen zich. „In de buurt van de Zijlsingel stond de oude sigarenfabriek 'De Edelachtbare'. Die lag vol met door de Duitsers gevorderd papier. De Landwacht bewaakte het complex. We waren zo brutaal om gewoon met een paard en wagen naar binnen te rijden en papier in te laden. Niemand zei er wat van. Op de terugweg kwamen we een paar Duitsers tegen. Die vroegen ons beleefd of ze een paar velletjes konden kopen.”

Het laatste nummer van 'Het dagelijks nieuws' (tweede jaargang, nummer 279) verscheen op woensdag 9 mei 1945. Van Welzen bewaart alle exemplaren keurig ingebonden in een luxe leren band. „Daar is al eens heel veel geld voor geboden. Maar dat boek is niet te koop.”

boek neerlegde, lag het netjes plat, maar als je het optilde dan sprong het zo dicht. Nu staat alles op een kaartsysteem.”

Goud op snee

Van Welzen volgde een pastroonskursus en een leermeesterskursus, maar leerde het vak vooral bij zijn vader in de praktijk. „Leerbewerking, perkamentbewerking, je leerde het allemaal. Als je bij ons was opgeleid dan kon je overal terecht.” Hoewel hij nog dagelijks actief is, zijn er technieken die hij inmiddels niet meer beheerst. „Goud op snee maken bijvoorbeeld, zo'n techniek moet je bijhouden. Je had vroeger mensen die niets anders deden, maar nu wordt het alleen nog gedaan in restauratie-afdelingen van musea. En dan verven ze meestal, het is niet meer het echte stempelen.

Ook op andere gebieden zie je het vak uitgehold worden. Handvergulden met bladgoud komt haast niet meer voor. Dat gaat allemaal machinaal, met een koperlegering. Echt de vakliteratuur bijhouden doe ik ook niet meer. Op een gegeven moment ging de boekbindersbond samen met de drukkers en sindsdien schrijft het bondsblad weinig meer over mijn vak.”

De laatste jaren doet Van Welzen veel restauratiewerk, van 15e eeuwse handschriften tot boekwerken die nog maar enkele tientallen jaren oud zijn. „Restaureren doet tegenwoordig praktisch niemand meer, want dat is veel te duur. Dat geldt vooral voor het zogenaamde middeleeuwse binden, met leer en ribbels op de rug en duur touw waarmee je moet naaien.”

Naast restauratiewerk voor de universiteit doet hij veel voor particulieren. Adverteren doet de binder niet, maar dankzij de mond-tot-mond reclame heeft hij over de hoeveelheid werk niet te klagen. Werkdagen van half acht 's morgens tot tien uur 's avonds zijn geen uitzondering. „En dan moeten sommige mensen wel eens een tijdje wachten. Als het te druk wordt, zeg ik altijd: kom over een paar maanden maar terug.”

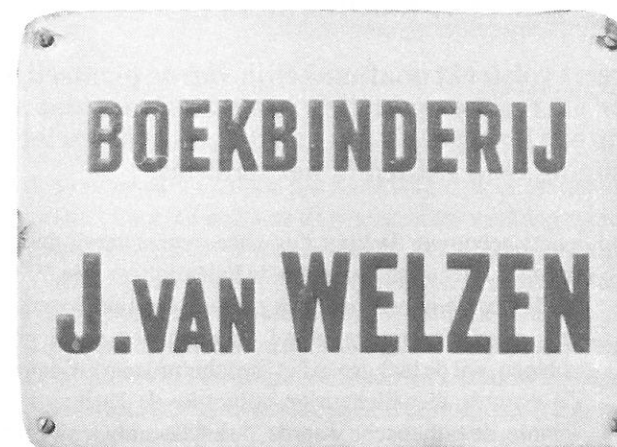
„Veel mensen komen met boeken van hun grootvader of overgrootvader en die moeten dan weer net zo worden als ze waren. Zoiets is ontzettend leuk werk. Ik zie het als een soort schepping, ik maak er weer iets nieuws van.”

Veel boekwerken die particulieren ter restauratie aanbieden horen niet bij de eigenaren thuis op de plank te staan, meent Van Welzen. „Als mensen bijvoorbeeld een 400 jaar oude leren of perkamenten band een paar maanden in huis hebben, vervalt die tot poeder. Dat komt door de centrale verwarming en de vervuiling in de lucht. Eigenlijk moet je leer constant met bijenwas insmeren om het soepel te houden.”

Verdwenen

Een steeds groter probleem wordt voor de handboekbinder de inkoop van materiaal. „Kwalitatief goede spullen zoals bijvoorbeeld fotokarton, zijn moeilijk te vinden. Het echte mooie is er gewoon niet meer.” Hoogwaardig materiaal dat nog wel te koop is, wordt met de dag duurder. „Ik gebruik lijm zo duur als roomboter. Bij wijze van spreken dan.”

Met het verdwijnen van zijn ambacht verdwijnt ook veel vakkennis die niet in naslagwerken is opgeslagen, zo

stelt van Welzen met spijt in zijn stem vast. „Ik heb banden uit de middeleeuwen waarin technieken zijn gebruikt die niemand meer kent. Met gereedschappen is het al net zo: ik heb beneden een kist met apparaten staan, waarvan niemand meer weet waar ze voor dienen.”

De binder hoopt nog een aantal jaren aan het werk te blijven, maar dat wordt hem wel steeds moeilijker gemaakt. „Het werk zelf is het probleem niet, want ik heb AOW en de inkomsten uit het binden zijn mooi meegenomen. Het is de overheid die het je langzaam onmogelijk maakt je bedrijf uit te oefenen. Ik zou 1500 gulden per jaar voor afval moeten betalen, terwijl ik twee kleine zakjes in de week heb. Ik zou een bundelpers moeten kopen en ik zou een contract moeten tekenen om het oud papier te laten ophalen. Ik zeg 'jongens, de groeten.' Nu komt een mannetje van de sportvereniging het ophalen.”

Eric Jan Weterings

Met medewerking van Niek Bavelaar

'Gedenkteken en expositieruimte'

STIEL-voorzitter bepleit herbouw Van Nelle Pakhuis

De Leidse politici zouden wat meer verbeeldingskracht moeten hebben op het gebied van het industrieel erfgoed. Dan zouden op het eerste gezicht kansloze projecten een kans krijgen, zoals de herbouw van het befaamde Van Nelle Pakhuis aan de Aalmarkt. Dit voortijdig gesloopte complex zou prima dienst kunnen doen als gedenkteken en expositieruimte voor het grote industriële verleden van Leiden. STIEL-voorzitter Henk Budel introduceerde dit idee enige tijd geleden in een column voor Radio West. Hieronder volgt de tekst van zijn verhandeling.

Van 1960 tot 1980 is er een keiharde kaalslag in de binnenstad van Leiden aan de gang geweest. Het ging om plannen voor grootschalige nieuwbouw van de universiteit en een 125 meter hoge kantoor-toren was het hoogtepunt van dat geplande nieuwe Leiden. Die toren is er gelukkig nooit gekomen. Maar ook toen de onzalige plannen al van tafel waren, bleef in de Leidse binnenstad het virus van de sloop voortwoekeren. Veel historische textielfabrieken werden afgebroken en daarmee zijn belangrijke industriële monumenten verdwenen.

Misschien denkt u: kan dat, een fabriek die een monument is? Ik zeg dan: een monument is een teken dat moet herinneren aan wat waardevol was in het verleden, bijvoorbeeld op het gebied van kunst of van geschiedenis. Welnu, nijverheid en industrie hebben honderden jaren lang het leven en werken in de Hollandse stad Leiden bepaald. Een fabriek als bijvoorbeeld Clos en Leembruggen aan de Langegracht, maar ook het fraaie Van Nelle Pakhuis van de bekende architect Brinkman aan de Aalmarkt, zouden als ze niet waren afgebroken, gedenkteken van dat verleden zijn geweest. Het verleden van het dagelijks leven van werkende mensen. Monumenten dus van een gedemocratiseerde geschiedenis.

In Leiden zijn fabrieksschoorstenen nu zeldzamer dan kerktorens. Dat komt enerzijds omdat veel politici wel oog hadden voor wat vanouds als monument geldt, zoals kerken en grachtenhuizen en anderzijds omdat diezelfde politici een historische fabriek niet als monument hebben kunnen, of willen, zien. Een indus-

trieel monument behoeft, ook als het op kosten aankomt, niet op achterstand te staan ten opzichte van een traditioneel monument. Vaak leent een oud fabrieksgebouw zich beter voor een tweede leven, met een economisch rendabele functie, dan een waardevolle maar in onbruik geraakte kerk.

Jammer is, dat de politiek vaak geen inzicht heeft in deze mogelijkheden. Nog vaker gebeurt dat men de milieu-effecten van bouwpuin vergeet bij de beslissing over afbraak van een oude fabriek ten gunste van nieuwbouw, of dat de sloopkosten van de oude fabriek niet in de stichtingskosten van de nieuwbouw meentellen.

Het belangrijkste is natuurlijk dat de verbeelding bij de politiek te weinig aan de macht is. Impulsen op dit gebied komen als regel van anderen in de samenleving. Een enkele keer van constructieve delen van de kraakbeweging zoals in Amsterdam bij het NRC-Handelsbladgebouw. Maar vaker gaan impulsen uit van verenigingen of stichtingen voor industrieel erfgoed. In Leiden staat bijvoorbeeld STIEL op de bres voor:

- de oude, en ook kunsthistorisch waardevolle textielfabriek Parmentier (tevergeefs);
- meelfabriek de Sleutels (nog onbeslist);
- de historische broodfabriek 'De Vooruit' aan de Korevaarstraat (met succes).

Soms komt een creatieve impuls uit een heel onverwachte hoek, zoals bijvoorbeeld van de Stichting Natuurmonumenten die op landgoed Oud Groevenbeek in Ermelo, een vervallen watertoren uit 1912 restaureerde en behield als visueel element én als onderkomen voor vleermuizen en kerkuilen die, zoals u weet, vandaag de dag niet meer in kerktorens terecht kunnen.

Ik wens de politiek in Leiden ook wat meer verbeeldingskracht toe. Bijvoorbeeld om het Van Nelle Pakhuis aan de Aalmarkt weer op te bouwen. Niet voor huisvesting van vleermuizen en kerkuilen, maar als gedenkteken en expositiecentrum voor het grote industriële verleden van de stad.

Henk Budel
voorzitter

Voorzitter Olivier weerlegt kritiek raadsleden: 'Gemeentelijke monumentencommissie onafhankelijk'

De gemeentelijke monumentencommissie opereert volstrekt onafhankelijk van de plaatselijke politiek. Dat zei commissievoorzitter P. Olivier als reactie op kritiek van raadsleden dat dat onvoldoende het geval zou zijn. Olivier sprak op een lezing die leden van de taakgroep selectie van STIEL vorige maand gaven voor de vereniging Oud Leiden in het stadhuis.

De commotie was ontstaan naar aanleiding van het advies om de Annahoeve in de Roomburgerpolder niet op de gemeentelijke monumentenlijst te zetten. Vanwege de vergaande plannen dit gebied te bebouwen zou de boerderij toch al verdwijnen, zo redeneerde de commissie. Raadsleden van verschillende politieke partijen - van SP tot VVD - verweten de commissie zich daarmee tot een verlengstuk van de politiek te maken, terwijl het gezelschap juist is ingesteld om zich louter om de monumentale waarde van een object te bekommeren.

In het geval van de Annahoeve was al sprake van 'een onomkeerbaar proces', zo betoogde Olivier. Een advies tot behoud zou dus weinig zin hebben gehad. „In de afgelopen jaren hebben wij honderden adviezen uitgebracht en daarvan zijn er slechts enkele niet door de gemeente overgenomen,” zo stelde hij vast. Als voorbeelden noemde hij monumentale panden in het Terweepark die moeten wijken voor de uitbreiding van het Leidse station en een pand in de Haarlemmerstraat.

„En het Parmentiercomplex dan?,” bracht STIEL-voorzitter H. Budel vanuit de met ongeveer tachtig belangstellenden gevulde zaal naar voren. De monumentenbaas schoof de zwarte Piet daarop naar de gemeente. „De monumentencommissie heeft geadviseerd die textielfabriek te behouden, maar de afweging van de gemeente was een andere.” Verder had Olivier louter vriendelijke woorden voor de plaatselijke politici: „De gemeente neemt bijna al onze adviezen over en dat is in andere plaatsen wel eens anders. Bovendien heeft Leiden als armlastige gemeente de afgelopen jaren miljoenen in monumenten gestopt.”

Taakgroep selectie

Lovende woorden had Olivier ook voor de taakgroep selectie van STIEL. Dit gezelschap draagt objecten bij de commissie voor ter plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst. „Er is door die taakgroep goed werk verricht en over het algemeen nemen we hun adviezen over. Aanvankelijk hadden wij weinig oog voor industriële monumenten, maar dat is onder invloed van STIEL veranderd.”

„Waar ligt de grens van het begrip industrieel erfgoed?, wilde iemand uit de zaal weten van taakgroeplid R. Verbeek. Die legde daarop uit dat die moeilijk is te trekken. „Niet alleen fabrieken behoren tot het industrieel erfgoed, maar ook winkels en oude werktuigen. Duidelijk is wel dat de vraag wat het bewaren waard is niet eenduidig is te trekken.”

Daarop vertelde hij over de inbreng van een van de oudere leden van de taakgroep. „Hij verklaarde dat volgens hem Jugendstilpanden niet op de monumentenlijst horen, omdat ze te nieuw zouden zijn. Die panden waren immers in zijn

jeugd gebouwd. Je kunt dus alleen constateren dat wij strenger selecteren naarmate de leden jonger zijn.”

Eerder op de avond had taakgroeplid Bertine Jongerius een aantal criteria genoemd waaraan een pand moet voldoen, wil de taakgroep het 'beschermwaardig' achten. Zij noemde in willekeurige volgorde: de herinneringswaarde, de esthetische waarde, de zeldzaamheidswaarde, de wetenschappelijke waarde, de educatieve waarde en de gebruiks- en/of economische waarde. Ondanks de uitvoerige toelichting wilde een van de aanwezigen weten of volgens deze maatstaven de voormalige Leidse vuilverbranding langs de spoorlijn voor bescherming in aanmerking komt. Deze vierkante betonnen kolos had in elk geval onder de aanwezigen weinig bewonderaars, zo bleek uit het gemurmel uit de zaal.

„In de eerste plaats kijken we naar de ouderdom,” verklaarde Jongerius. „Een object moet minimaal vijftig jaar oud zijn en dat is hier niet het geval. Daarna kijken we naar de uniciteit en dan moet je vaststellen dat dit pand niet bijzonder is. Er staan meerdere exemplaren in Nederland en voor Leiden heeft het ook geen bijzondere waarde. Dat zou anders zijn geweest als het bijvoorbeeld een complex voor lakenindustrie zou zijn geweest, want dat is een bedrijfstak die belangrijk is in de geschiedenis van de stad.”

Vanuit de zaal drong de vergelijking met 'die andere grote betonklomp', de Meelfabriek, zich op. Dat complex aan de rand van de binnenstad moet zeker behouden blijven, meent de taakgroep en de meeste aanwezigen leken het daar van harte mee eens. 'Een prachtige burcht' was slechts een van de bloemrijke loftuigen. De vuilverbranding mocht echter op beduidend minder sympathie rekenen. „Ach, misschien wordt het over vijftig jaar wel als een monument beschouwd,” besloot Verbeek.

Eric Jan Weterings

Oproepen en mededelingen

Gemeentearchief verhuisd

De verbouwing en uitbreiding van het Leidse gemeentearchief is begonnen. Naar verwachting duren de werkzaamheden ongeveer anderhalf jaar. Aanvragen voor te raadplegen stukken uit archieven, bibliotheek en prentverzameling moeten voor 12 uur van de voorgaande werkdag worden ingediend. Dat kan zowel bij de studiezaalambtenaar als schriftelijk via het postbusnummer. De Pilgrim Collectie is gedurende de verbouwing gesloten.

Verder zijn de belangrijkste wijzigingen in die periode:

Nieuw postadres: Postbus 16113, 2301 Leiden

Tijdelijk adres studiezaal/hoofdgebouw: Dolhuissteeg 7 2312 WN Leiden (zijsteeg Lange Mare, schuin tegenover de Marekerk, tien minuten lopen van station Leiden Centraal)

Centrale telefoon en fax receptie Dolhuissteeg (ongewijzigd): tel. 071-120191/165355; na 10-10-1995 071-5120191/5165355

fax. 071-120528; na 10-10-1995 071-5120528

Openingstijden studiezaal (ongewijzigd): werkdagen van 9.30-17.00 uur en zaterdag van 9.00-12.15 uur.

Oproep Oproep Oproep Oproep Oproep Oproep Oproep Oproep

De Taakgroep Selectie van STIEL zoekt iemand m/v voor ondersteuning database (Rapid-file)

De taakgroep selecteert objecten zoals oude fabrieken, gemalen en bruggen, die van belang zijn voor de geschiedenis van bedrijf en techniek in Leiden en omgeving. De geselecteerde objecten worden nader onderzocht voor wat betreft bewonings- en of bedrijfsgeschiedenis en voorzien van een architectuurbeschrijving. Daarna adviseert de Taakgroep als regel het object te beschermen door het verlenen van de status van (gemeentelijk)monument. Voorbeelden van gebouwen die op deze wijze op de gemeentelijke monumentenlijst terecht kwamen zijn: het Sijthoff gebouw aan de Doezastraat, de Mangerie de Koekop aan de Lange Mare, de textielfabriek Van Wijk & Co aan de Hogewoerd, het Leidse Slachthuis en het volledige Scheltemacomplex aan aan de oude Singel met inbegrip van café 'De Droomfabriek' en een groot deel van de bebouwing aan de Marktsteeg. Als basis voor haar werk gebruikt de taakgroep een systematische inventarisatie van vele honderden oude objecten op het gebied van bedrijf en techniek in Leiden. De gegevens van die inventarisatie zijn verwerkt met behulp van een computer programma (database). Het programma in kwestie heet Rapid-file en het is een variant van het bekende programma Dbase. Als gevolg van mutaties in de taakgroep ontbreekt thans voldoende kennis en ervaring in het gebruik van het programma. De secretaris van de taakgroep zoekt daarom deskundige ondersteuning bij het gebruik van Rapid-file. Enige kennis van- en ervaring met Dbase is gewenst. Voor nadere instructie in het gebruik Rapid-file wordt gezorgd. Gaarne reacties aan de voorzitter van de Taakgroep Selectie Marja Kroef tel 071- 143416 of de secretaris Erwin Wegenaar tel 071-141956

Oproep Oproep Oproep Oproep Oproep Oproep Oproep Oproep

Projectgroepleden gezocht voor de Fototentoonstelling "Monumenten van bedrijf en techniek in Rijnland"

In het najaar van 1995 zal de reizende tentoonstelling met foto's van de hand Paul Zevenhuizen (professioneel fotograaf) op verschillende plaatsen in het Rijnland te zien zijn. De werkgroep die voorlopig bestaat uit Eric Koopman, Henk Budel en Paul Zevenhuizen wil graag uitbreiden met twee of drie leden voor de volgende werkzaamheden:
-schrijven van (beknopte) historische toelichtingen bij de foto's
-organisatie en voorbereiding

Gaarne reacties aan Eric 071-324188 of Henk 071-619659

Nieuwe voordracht taakgroep selectie

Uniek winkelpand Lammermarkt behouden waard

Een bijzondere voorgevel en een ongewone dakvorm. Het zijn slechts twee van de kenmerken van het bijzondere winkelpand aan de Lammermarkt 1-3. Het in strakke Jugendstil uitgevoerde pand werd in 1908 gebouwd door de bekende architect P.J. Perquin. Redenen voldoende voor de taakgroep selectie het pand voor te dragen voor plaatsing op de Gemeentelijke monumentenlijst. Taakgroep lid Erwin Wegenaar neemt het gebouw onder de loep.

Bouwkundige beschrijving

Het pand Lammermarkt nr. 1-3-5 bestaat uit een begane grond met twee verdiepingen en is opgetrokken uit baksteen met natuurstenen versieringen. Het staat in verbinding met de winkel Nieuwe Beestenmarkt nr. 7.

De voorgevel heeft een natuurstenen winkelpui, bestaande uit twee grote vensters op basement ter weerszijden van een dubbele deur met golvend bovenlicht, die toegang geeft tot de winkelruimte. De deurposten worden gevormd door zuiltjes met geometrisch gedecoreerde kapiteltjes. Het basement aan de buitenkant is ter linker zijde van de deur gesigneerd "Anno 1908", en ter rechter zijde "P.J. Perquin Architect". Boven vensters en deur bevindt zich een latei.

Aan weerszijden van de pui zijn twee enkele deuren met gebogen bovenlicht en natuurstenen posten in de vorm van zuiltjes met geometrisch versierde kapitelen en gebogen bovenlicht. Deze geven toegang tot trappen die naar de woonruimten op de verdiepingen voeren. Vensters en deuren zijn gedekt door gebogen bakstenen strekken en natuurstenen krullen.

De woonvertrekken op de eerste verdieping hebben vier vensters, aan de bovenzijde gebogen en gedekt door bak-

stenen strekken met natuurstenen elementen. Boven de strekken bevinden zich ruitvormige natuurstenen versieringen. De kozijnen zijn horizontaal in tweeën gedeeld door licht gebogen roeden. Tussen en naast de buitenste vensters zijn versieringen aangebracht in de vorm van bakstenen cirkels met daarin natuurstenen kruisvormen. De gevel wordt bekroond met vier dakkapellen. Dit is de tweede verdieping, in gebruik als slaapruimte, met vensters die aan de bovenzijden gebogen zijn en gebogen roeden hebben, net als de vensters op de eerste verdieping. Ze worden gedekt door gebogen bakstenen strekken waarboven gebogen natuurstenen lijsten, eindigend in krullen. Tussen en naast de dakkapellen bevinden zich balustrades met natuurstenen zuiltjes. Het dak loopt aan de voorkant zeer steil op en is gedekt met leisteen; het gaat over in een plat dak.

Geschiedenis

Op de plaats van het huidige pand stonden vroeger drie kleine woonhuizen. Ze werden in 1908 gesloopt en vervangen door een pand dat blijkens de signatuur in het basement is ontworpen door P.J. Perquin. Deze Perquin (geboren 1870) was met H.J. Jesse en W. Fontein verantwoordelijk voor tal van Leidse jugendstil-winkel- en bedrijfspanden uit het begin van de 20ste eeuw. Zo ontwierp Perquin het pand Hogewoerd 22, waarmee hij een gouden medaille won in een door de gemeente uitgeschreven wedstrijd voor gevel-ontwerpen.

In 1911/1912 was op Lammermarkt nr. 3 café "Rijnland" gevestigd, gedreven door de heer Felkamp. Omstreeks 1914 vestigde I. Bamberger er zich met hotel-café-restaurant "Bamberger" dat tot in de Tweede Wereldoorlog zou bestaan. De bovenverdiepingen werden in die tijd bewoond door meerdere gezinnen. De middelste deur kwam vermoedelijk in het café uit, en de twee zijdeuren op de verdieping. Dat verklaart waarom voor het pand drie huisnummers gehandhaafd werden.

In 1920 werd het pand door H.J. Jesse aan de oostelijke zijkant uitgebreid met twee huisjes, die mogelijk als opslagruimte werden gebruikt. Deze huisjes zijn later afgebroken.

De bovenwoning van nr. 5 werd in 1955 door brand getroffen en snel herbouwd. Het aantal kamers op de eerste verdieping werd teruggebracht van drie naar twee, en dat op de tweede verdieping van vier naar drie.

In de jaren '60 was verfhandel De Valk in het pand gevestigd. Om de werkruimte te vergroten werd de begane grond van Lammermarkt nr. 3 verheeld met Nieuwe Beestenmarkt nr. 7. De voorkant aan de Lammermarkt diende als verkoopruimte, een gedeelte van Nieuwe Beestenmarkt nr. 7 als magazijn. De twee kleine, oudere huisjes aan de Lammermarkt nr. 7-9 gebruikte De Valk als

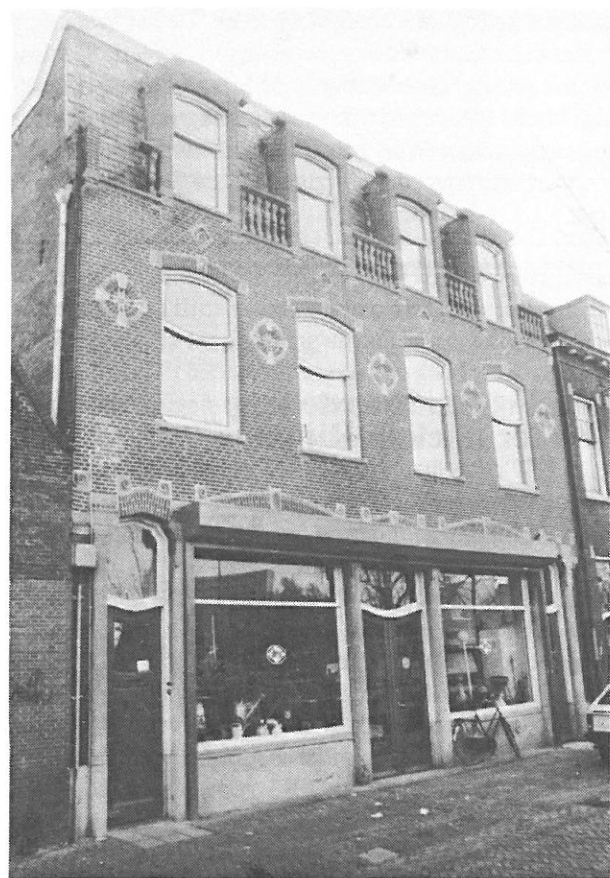

Foto G. Ditz

loods en expeditieruimte.

In 1989 liet W.P. Hartwijk, die zich er inmiddels had gevestigd als winkelier in ijzerwaren en gereedschap, de eerste en tweede verdieping en de achtergevel verbouwen. Op de verdiepingen werden kamers samengetrokken; de voorgevel bleef ongewijzigd. De ingang van de firma Hartwijk bevindt zich thans aan de Nieuwe Beestenmarkt nr. 7; de winkel strekt zich uit tot Lammermarkt 1-3-5, waar zich een etalage bevindt. De bovenverdiepingen worden nog steeds bewoond.

Waardering

Het pand Lammermarkt 1-5 heeft een bijzondere voorgevel en een ongewone dakvorm. Er is geen ander soort-

gelijk pand in Leiden. De gebogen en golvende vormen alsmede de fraai uitgewerkte natuurstenen versieringen maken het pand tot een kenmerkend voorbeeld van de in Nederland aan het begin van deze eeuw populaire strakke jugendstil. Het is ontworpen door een architect die getekend heeft voor enkele karakteristieke en beeldbepalende panden in de stad.

Het pand is in het algemeen in heel goede staat. De bouw is degelijk. De gevel is nog niet zo lang geleden schoongemaakt. Tegen de pui is recent een kunststof balk aangebracht. De meest linkse van de balustrades is ernstig beschadigd.

Erwin Wegenaar
taakgroep selectie

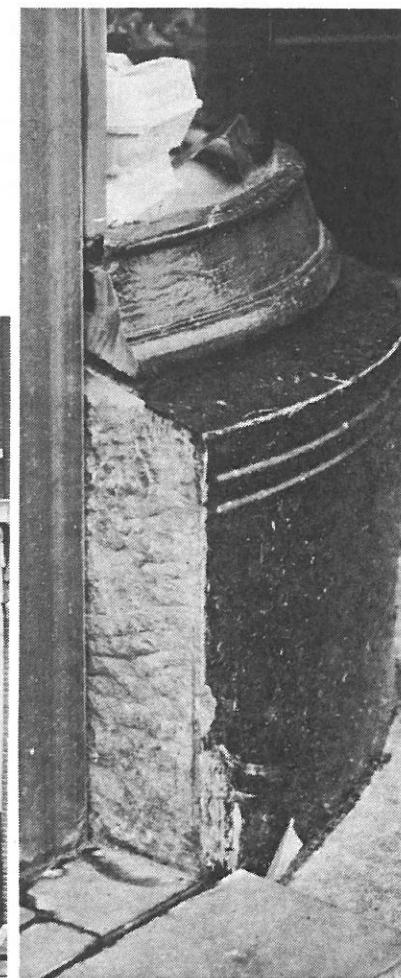
Te laat

Winkelpui aan de Botermarkt verknald

De taakgroep selectie wilde juist een rapport gaan maken over het winkelpand Botermarkt 3, toen de pui onherstelbaar werd verminkt. De nieuwe gebruiker van de winkel vond het nodig een andere ingang, aan de straatzijde, te creëren. Op de foto's ziet u welke ingreep werd gedaan, en hoe het karakter van de pui daarmee werd vernietigd. We gaan dit pand niet meer voordragen voor plaatsing op de Gemeentelijke monumentenlijst. We waren jammer genoeg te laat.

Marja Kroef
taakgroep selectie

Foto's M. Kroef en G. Ditz

Erfgoed in de media

Industria

Over het tijdschrift *Industria* deze keer geen nieuws. Van dit bulletin van de Stichting Federatie Industrieel Erfgoed Nederland ontving Stielz alleen de wikkel. Met dank aan PTT Post. Een nieuw exemplaar bereikte niet tijdig de redactie. Inlichtingen over abonnementen op *Industria*: M.N.M. Overbeek, Noteboomstraat 61, 8021 WR Zwolle.

Erfgoed

Van 'Erfgoed van Industrie en Techniek' verscheen deze maand het eerste nummer van de vierde jaargang. Daarin onder meer aandacht voor bedrijfsgeschiedenis, in het bijzonder die van de Noord-Brabantse elektriciteitsvoorziening, geschutgieterij in de 18e eeuw en vliegtuiginteriorering in Cadzand in 1914-1918. Boekbesprekingen completeren deze uitgave van de Stichting Erfgoed. Informatie over 'Erfgoed' bij: C.H. van Eldik, Brilduikerhof 12, 2623 NT Delft. Tel. 015-622499.

Studiedag 'Sporen van nijverheid'

Op zaterdag 25 maart 1995 zal in Leiden een studiedag georganiseerd worden over het thema 'Sporen van nijverheid'. De dag wordt georganiseerd door de provinciale historici (consulenten geschiedbeoefening) van Utrecht, Noord- en Zuid-Holland. Centraal staat de geschiedenis van bedrijven, ondernemers en werknemers en, uiteindelijk, de monumenten van bedrijf en techniek zelf. Op deze dag, die in 'De Waag' gehouden wordt, worden 's ochtend enige lezingen gehouden, waaronder een bijdra-

ge van Bertine Jongerius over het werk van de taakgroep selectie. 's Middags kan een excursie naar keuze gemaakt worden. Deze excursies leiden naar overblijfselen van het industrieel erfgoed in Leiden (b.v. naar ambachtelijke nijverheid, naar de houtzaagmolen 'De Heesterboom', stadswandeling langs het industrieel erfgoed in de Leidse binnenstad). Zowel STIEL als het PIE verlenen hun medewerking aan deze dag.

Verdere inlichtingen bij het secretariaat van STIEL (tel. 071-154470) of bij de provinciale historicus van Zuid-Holland: J. Brugman, tel. 070-3624121). Bij deze laatste kan men zich ook aanmelden.

STIEL breidt collectie roerende voorwerpen verder uit

Door de vroegere Machinefabriek v/h Gebrs. Reugebrink, ooit gevestigd aan de Uiterstegracht, is onlangs een elektrische klompverzinker aan STIEL geschonken. Het betreft hier een zgn. Oostenrijks model met linksscharnierende platverdrevelaar; dit type werd kort na de Tweede Wereldoorlog in gebruik genomen. Eén van de laatste mensen die er nog mee gewerkt heeft, de heer Vermeulen, zal voor geïnteresseerden een demonstratie verzorgen op zaterdag 1 april a.s. in de opslagplaats van STIEL-goederen op het complex van de Energiefabriek Rijnland (EWR). De aanvang is 14.00 uur.

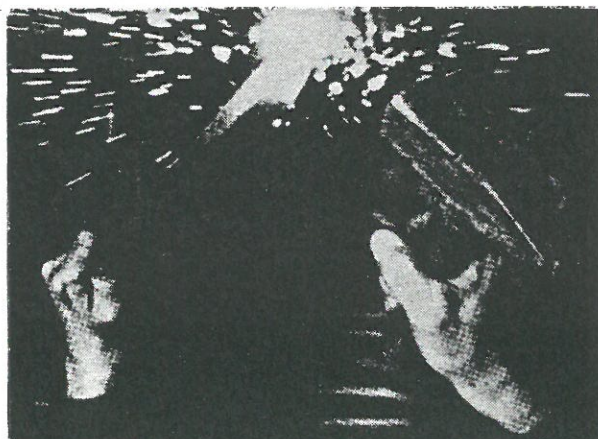
Vergaderschema werkgroep en kopijdata Stielz 1995

datum vergadering	tijd	plaats	deadline Stielz
21 maart	15.45 u	WSD-complex	22 februari
6 juni	19.45 u	Gulden Vlies	10 mei
29 augustus	15.45 u	WSD-complex	30 juli
28 november	19.45 u	Gulden Vlies	1 november

(i.p.v. Gemeentearchief Leiden: WSD-complex, vanwege verbouwing Gemeentearchief).

HET AMBACHT

LEIDSE VAKLIEDEN AAN HET WOORD

FOTOS: HIELCO KUIPERS
TEKST: ERIC JAN WETERINGS

dickhoff
foto
dickhoff

uw fotografisch geheugen!

oegstgeest	irislaan 63	071 - 17 49 17
leiden	haarlemmerstraat 207	071 - 14 00 05
schoonhoven	lopikerstraat 57	01823 - 29 92

"J. ZIERIKZEE"
MAATSCHOENMAKERIJ

H. P. H. NUSTELING
BAKKERSTEEG 3
2311 RH LEIDEN

TEL. 071-131156

B & G Assurantiepartners
Rapenburg 8
2311 EV Leiden
Tel. (071) 125447 Fax (071) 121373

Alle verzekeringen, pensioenen, lijfrenteverzekeringen en
hypotheke
Vrijblijvend advies op maat